

Христо Ботев

избрана
публицистика

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

© Христо Ботев, *автор*

© Николай Аретов, *съставител*

© Теодор Борисов, *редактор*

© Станимира Вътева, *отговорен редактор*

© Диана Благоева, *коректор*

© Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2021 г.

ISBN: 978-619-7496-81-9

Б Христо Домев

избрана
публицистика

София
2021

СЪДЪРЖАНИЕ

Прозата на Христо Ботев	7
Хронология	7
Ботевата публицистика	10
Проблематика	12
Идеи за литературата	15
Жанрове	17
Наместо програма	21
Примери от турското правосъдие (Из „Пътни записки“)	25
Народът – вчера, днес и утре	35
Смешен плач	41
Петрушан	45
Решен ли е черковният въпрос?	49
„Югославия“	53
Знаеш ли ти кои сме?	55
[Огледах се и видях, че бях станал кадия]	61
[Преди малко време аз ходих на Баламук]	67

[Всички народи ще да изпроводят на виенската изложба по някое чудо]	71
[O, tempora! O, mores!]	75
Хайде на изложбата!	79
Фабрика за попове	83
Калъп за учители	85
[Тая нощ сънувах...]	87
Това ви чака!	93
Послание от небето	99
Длъжностите на писателите и на журналистите	137
[Задачата на в. „Знаме“]	143
[Положението на българите в Бесарабия]	149
[Източният въпрос лежи на плещите на българския народ]	155
[Пролятата за свобода кръв ще взмие племенните раздори]	159
[Единственото спасение на нашия народ е в революцията]	165
[От критиката се изисква само истина]	169
[Сръбската пропаганда между българското население и опасността от нея]	171
[Шуменското приключение]	177
Политическа зима	183

[Литературната кражба е по-опасна от обикновената]	189
[„Тайните на Инквизицията“ от В. Фереал]	191
[Раздорите между балканските народи]	193
[Сърбия и нашето освободително движение]	197
[Само разумният и братският съюз между народите ще унищожат теглилата]	203
[Железниците са вредни за нас]	207
[Вестник „Тъпан“ – известен хумористически лист]	211
До редакцията на сръбския вестник „Исток“	213
[Революция народна, незабавна, отчаяна]	217
Показалец (Исторически личности и периодични издания)	221

Прозата на Христо Ботев

Няма власт над оная глава, която е готова да се отдели от плещите си в името на свободата и за благо на цялото човечество.

(Знаме, г. I, брой 23 от 27 юли 1875)

Аз ще направя ръцете си на чукове, кожата си на тъпан и главата си на бомба, пък ще да изляза на борба със стихииите...

(Писмо до Т. Пеев, 12 февруари 1876)

Хронология

Големият връх в българската поезия от XIX в. несъмнено е творчеството на Христо Ботев (25 декември 1847/6 януари 1848 – 1876). То е съвсем скромно по обем – двадесетина стихотворения. Първата му публикация е в цариградския вестник „Гайда“ (1867), където е поместено стихотворението „Майце си“. П. Р. Славейков, редакторът на вестника, ще се окаже единственият съвременник, който приживе на поета публикува кратък отзив за неговата поезия. Много по-обемно е Ботевото публицистично творчество. Чрез вестниците, издавани в Румъния, то достига до един относително по-широк кръг съвременници, които са главно от емигрантските кръгове. Те го пренасят и до съмишлениците си в българските земи по различни канали.

След две години учение в Одеса, няколко месеца учителстване в Задунаевка (Бесарабия) и краткото завръщане в Калофер, двадесетгодишният Ботев се присъединява към емигрантите в Румъния – първоначално в Букурещ. През декември 1867 г. той се премества в Браила и постъпва в печатницата на Димитър Паничков, където учи занаята и коригира подготовения в нея вестник „Дунавска зора“ на Добри Войников. В този

вестник излиза стихотворението му „Към брата си“ (1868) и няколко кратки негови превода, пак тук, в началото на годината. Ботев обявява, че е подготвил „Първи поетически опити – проза и стихотворения“ – една книга, която не вижда бял свят; не е установено дали това е реално подготвен ръкопис, или само замисъл. Десетина години по-късно се появява единствената му авторска книга – забележителната стихосбирка „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“ (1875).

В началото на 1869 г. Ботев е в град Александрия, където учителства два месеца. Премества се в Измаил, където отново е учител. Тук се свързва с руски революционери емигранти. Докато е там, във вестник „Свобода“ на Любен Каравелов са поместени някои от неговите стихотворения – „Към брата си“, „Делба“, „Елегия“ и др. Съществуват обосновани предположения, че по това време Ботев сътрудничи и дори има участие в редактирането на сатиричния вестник „Тъпан“ (1869 – 1870), редактиран от Иван Мънзов.

Буйният младеж се връща в Браила, където на 10 юни 1871 г. излиза първият брой на редактирания от него вестник „**Дума на българските емигранти**“. Това е време на подем на освободителното движение. Новото емигрантско издание трябва да замени спрените малко преди това „Свобода“ на Любен Каравелов и „Дунавска зора“ на Д. Войников. От новия вестник излизат само пет броя, като значителна част от съдържанието им е писана от самия Ботев. Тук са поместени някои от основните му публицистични творби: „Наместо програма“, „Примери от турското правосъдие“, „Народът – вчера, днес и утре“, „Смешен плач“, „Петрушан“, „Решен ли е черковният въпрос?“. В „Дума“ са публикувани и няколко от Ботевите стихотворения – „До моето първо либе“, вероятно посветеното на Мария Горанова „Пристанала“ и посветеното на нейния брат Богдан Горанов „Борба“. Като подлистник тук излиза и Ботевият превод на „Разговори с децата“ от Александър Херцен. През следващите години са публикувани и други негови преводи от руски.

По това време Ботев е арестуван от румънските власти и е обвинен за връзки с руски революционери. След освобождаването му от затвора, през юни 1872 г., Ботев се премества в Букурещ и става помощник на Любен Каравелов във възстановения му вестник „Свобода“, преименуван по-късно на „Независимост“, където публикува много от своите стихове и фейлетони. През този период той превежда руски учебник по аритметика, в който вмъква политически коментари.

През пролетта на 1873 г. Ботев издава сатиричния вестник „Будилник“, от който излизат 3 броя. От известно време идеята за подобно издание зрее у него. В края на 1871 г. в „Свобода“ дори излиза съобщение за замисленото издание. В „Будилник“ са поместени някои от известните Ботевци фейлетони – „О, tempo! О, tempo!“ и „Това ви чака!“, както и стихотворенията „Защо не съм...?“, „Гергьовден“ и „Патриот“. Опитите да издава сатиричен вестник и да сътрудничи на други сатирични издания, са едно от нещата, което отличава Ботев от Каравелов.

През лятото на 1874 г. Ботев, заедно с Каравелов, участва в работата на Българския революционен централен комитет (БРЦК). През есента Любен Каравелов е принуден да спре „Независимост“. Два месеца след това Ботев започва да издава нов революционно настроен вестник – „Знаме“. Напрежението между двамата нараства. Стига се до там, че Каравелов конфискува заради дългове брой 11 на „Знаме“, който готогава се печата в печатницата на „Свобода“.

За нуждите на новото издание след няколко месеца, пак през 1875 г., Ботев успява да купи печатницата, използвана по-рано от вестник „Отечество“. За това събитие и за брака си с Иванка, която го е подкрепила финансово в това начинание, Ботев съобщава на Иван Драсов в едно до болка откровено писмо от 25 юни 1875 г.

... Безпаричието ще да ме принуди да се ожена, за да можа да работя, но недей мисли, че моята шия влиза в хомотът. Само един хомот съм можал да нося, и то е хомотът на Каравелова, с убеждение, че аз принасям някаква полза на народът. А то... пази боже! – Тая неделя гладувах два дена, а печатница вече имам; но не казвай никому. Днес съм добре. Такъв живот ми убива способностите, но дано не се продължи дълго време. Дано се гаде храна на сърцето ми и на душата ми, т.е. дано влезе в друга фаза нашият политически въпрос. Сега трепнеш, а крилата ти подрязани. Сичко принуждено, без въодушевление: иде ти и да плачеш, и да псуваш... Но аз не се отчайвам: скоро ще да запя по-весело! Дей гуди хайдутлук, че пак хайдутлук? Де го Раковски, за да станем гругари и да преобърнеме сичкото хорско злато на олово и на желязо! А сега – прави сметка на гологани, които даже и на хляб не стават. Драсов! Аз съм готов за целта да употребя сичките страшни средства, освен подлостта и лъжата, защото преди сичко трябва да сме човеци, после вече българи и патриоти...

Междувременно Ботев отпечатва „Календар за годината 1875“ с портрет на Хаджи Димитър и втора редакция на известната си балада, посветена на войводата. На 30 септември 1875 г. Ботев напуска БРЦК и след провала на Старозагорското въстание не участва непосредствено в дейността на комитета. Издаването на вестник „Знаме“ също е прекратено.

„Знаме“ (1874 – 1875) е най-дълго излизалият вестник на Ботев – 27 броя. В него той не само успява да разгърне таланта си на публицист, но и да изложи най-пълно своите възгледи по всички въпроси, които го вълнуват – от борбата за свобода и народните страдания до развитието на съвременната му българска литература.

Непосредствено преди да премине с четата си Дунава, Ботев започва да издава и вестник „**Нова България**“ (1876), който по-късно е продължен първо от Рашко Блъсков, а след това – от по-младия му приятел и съратник Стефан Стамболов. През 1874 – 1876 г. Ботев не публикува поезия, от това време е само последното му стихотворение „Обесването на В. Левски“. В името на революцията, на практическото си участие в борбата Ботев е готов да постави на по-заден план книжовните си занимания, включително поезията и журналистиката. Захари Стоянов съобщава, че в последните години от живота си Ботев пише повест със заглавие „Змей“, която не е запазена.

Ботевата публицистика

Ботевата проза е предназначена за вестниците, които издава и на които сътрудничи. Тя се разгръща в различни жанрове, преди всичко публицистични. В широкия смисъл на думата *публицистика* означава публикации за актуални събития, предназначени за вестниците и списанията, а днес – и електронните медии. В по-ново време медиите се стремят да разграничат ясно информационните от коментарните си рубрики. При Ботев, както и при Каравелов и другите бунтовни издания, това разграничение не е актуално, информацията винаги е пре-

гадена от една ясно заявена и страстно защитавана позиция, свързана с идеята за революция.

Публицистиката изгражда свои начини да се обръща към публиката, които, естествено, се променят във времето, а и зависят от идеите и предпочитанията на авторите. Но като цяло, за нея е характерно по-директното формулиране на посланията и търсенето на ефективни изразни средства. Въпреки че са насочени към конкретни лица, а не към някаква по-широка група читатели, частните писма също могат да имат публицистичен характер. Това важи в пълна сила за Ботевите писма, които много често по идейни внушения и изразни средства не отстъпват на публикациите му в печата. Някои от тях, и специално писмата, свързани със заминаването на четата и отправени до съпругата му Венета, до близки приятели и до капитана на кораба „Радецки“, могат да се разглеждат като публицистика от най-висока класа.

Изданията от епохата на Възраждането се разделят на две големи групи. Едните са публикувани в рамките на Османската империя и са принудени да се съобразяват с цензурата. Те често биват спирани, ако не отговарят на изискванията на правителството, и особено на Вселенската патриаршия. Затова редакторите им са принудени често да скриват своите възгледи, да говорят с езопов език и да правят редица верноподанически жестове. Но няма да е съвсем точно, ако се приеме, че само по цензурни причини цариградските вестници и списания не призовават за революция. Българското общество като цяло, включително и вестникарите, бавно и мъчително достига до идеите за свобода, за извоюване на независима държава. Втората група, към която принадлежат всички издания, които Ботев редактира и на които сътрудничат, виждат бял свят извън пределите на Османската империя. Те също са принудени да се съобразяват с цензурата на държавите, в които излизат, и с обратите в международната политика и също биват спирани от властите. Все пак в тях открито звучат призови за борба и свобода. От друга страна, революционно настроените емигрантски издания могат да достигнат до българските читатели само нелегално и това чувствително ограничава тяхната реална публика, а оттам – и влиянието, което изследователите са склонни да преувеличават. И емигрантските, и цариградските издания често спират и по финансови причини, а и в резултат на конфликти между различните групи в българското общество.

Въпреки усилията на десетки изследователи творчеството на Ботев не е напълно каталогизирано. Това важи специално за прозата му и за кратките хумористични текстове. По правило Ботев не подписва статиите си или, по-рядко, използва псевдоними – Михал, a+b+c+d. Същото се отнася и до Каравелов, затова авторизирането на текстовете им в „Свобода“ и „Независимост“ все още не е окончателно завършено. Особено трудна задача е разделянето на фейлетоните от общата фейлетонна рубрика „Знаеш ли ти кои сме?“. При нея гледните точки на най-авторитетните изследователи се разминават.

Проблематика

В журналистиката Ботев е ученик и следовник на Георги Раковски и особено на Любен Каравелов, при когото учи занаята. И при него всичко е подчинено на борбата за свобода и социална справедливост. По-късно пътищата на двамата се раздалечават. Изследователите търсят идейни връзки на Ботевата публицистика с руския емигрантски печат по това време и откриват стилова близост с автори като Александър Херцен, Николай Чернишевски и др.

Основната тема в Ботевата проза е, разбира се, **революцията**. Ботев я вижда както като национална – освобождаване от Османската империя, така и като социална – отхвърляне на чорбаджиите „изедници“. За да разгърнат своите идеи, революционерите търсят корените на своята борба в миналото. Техните погледи се насочват не към далечното минало на Българското царство, както правят Паусий и мнозина след него, а преди всичко към по-близкото минало, към хайдутите и четите. И Ботев е вероятно най-радикалният изразител на това виждане. В статията „Народът – вчера, днес и утре“ той рисува тъжната картина на отколешното страдание, от което единственият изход е революцията – „революция народна, незабавна, отчаяна“ („Знаме“, г. I, брой 23 от 27 юли 1875).

Първият, а вероятно и най-значителният предосвобожденски опит за въвеждане на революционери в българския пантеон е свързан с че-

тата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Ботев е окрилен от събитията, става секретар на Жельо войвода и се готви да премине с неговата чета Дунава, но начинанието не се осъществява.

Веднага след разгрома на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 г. в печата започват да излизат стихове, посветени на събитието. За няколко години те стават двадесетина, като първи реагират емигранти с по-слабо присъствие в поезията (Иван Кършовски, Добри Войников, Величко Попов, Димитър Великсин), а след тях и най-изявените представители на революционната поезия – Каравелов, Ботев, Стамболов. Появяват се и множество публицистични текстове, драмата на Каравелов, литографии и пр. От по-скромните опити го най-представителните образци – баладата „Хаджи Димитър“ и статията „Петрушан“ на Ботев – те градят един общ голям разказ, който черпи от традицията на езическата митология, християнската житийна книжнина и поезията (Чинтулов, Раковски) и въвежда нов образ на *героя*.

По-късно четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа става обект на редица документални произведения. В началото стои Стоян Заимов, който в затвора и по време на заточение записва разказите на участници в четата и ги обединява в крайно интересния текст „Четата от 1868. Истински роман. Злочестий патриот Ангел Т. Обретенков“, който е публикуван много след смъртта му. Записките на Ст. Заимов лягат в основата на книгата на Захари Стоянов „Четите в България“ (1885). Тук вече присъства и легендата за Хаджи Димитър, която е легнала в основата на Ботевата творба.

Сред героите на борбата редом със загиналите стоят и оцелелите, и осъдените четници и въстаници. Като вестникар Ботев често се насочва към съдбата на заточените бунтовници, издирва сведения и публикува съчувствени дописки за тях.

Идеите на Ботев за революцията не са затворени в националните граници. Същевременно тя не зависи от намесата на Великите сили и Русия, към която Ботев се отнася доста скептично. Той възприема идеите на руските революционери демократи, включително и критиките им към абсолютизма в северната империя. От друга страна, Ботев свързва резултата от революцията и бъдещото развитие с една голяма **Балканска федерация**, която да обхване всички християнски народи, на първо място славянските. На няколко пъти той се връща към

тази идея, като не крие опасенията си от възможното несправедливо уреждане на една подобна федерация.

Ботев възторжено приема всички революционни действия по света, и на първо място **Парижката комуна** (1871). И това е документирано в публицистиката му, на първо място в „Смешен плач“. Съществуват и два текста, видели бял свят много след неговата смърт, които се свързват с тези събития – една телеграма от буквално едно изречение до Парижката комуна (съставена заедно с Величко Попов, според негови спомени) и „Символ верую на българската комуна“ (1871). Дълго време левите изследователи поставят специален акцент върху тях, автентичността и на двата текста бе аргументирано оспорена през 90-те години на ХХ в. от Илия Тодоров и други изследователи.

Публицистът Ботев на няколко пъти се насочва към **църковната борба**, приключила с учредяването на Българската екзархия (1870). Започват бурни спорове около нейното устройство. Ботев заема подчертано радикална позиция, за него развитието на българите се е насочило категорично по посоката на революцията и е оставило на заден план църковната проблематика. Без да е непременно атеист, той е подчертано критично настроен към духовенството, не само гръцкото.

Подобно е отношението на Ботев към **Българското книжовно дружество**. Той участва в неговата дейност, но е и сред най-острите му критици. Причините са както в идейното разминаване с основните фигури в БКД, така и мудната им работа и забавеното излизане на „Периодическо списание“. Не са изключени и някои лични мотиви. Критиките на Ботев присъстват в редица негови статии и бележки, както и в отделния лист „Причини за неуспеха на Българското книжовно дружество“, публикуван в Браила на 29 септември 1870.

От една страна, Ботев сам учителства, подготвя и превежда учебни помагала и се интересува от развитието на просветата. От друга страна, той е остро критичен, когато вижда в действията на така наречените „просветители“ противопоставяне на революционните действия, които за него винаги стоят на първо място. Това е и една от причините за напрежението между него и Каравелов във времето, когато Каравелов се посвещава на списание „Знание“. Ботев е категоричен:

... мнозина от нашите, може би и искрени патриоти, са дошли до робското и несъвременното вече убеждение, че и на нашия на-

рог преди сичко е потребно да се даде наука и образование, знание и развитие, пък тогава вече да се мисли за неговото политическо освобождение, пък тогава вече да му се дава място в историята на човечеството (...) единственото спасение на нашия народ се състои в революцията... („Знаме“, з. I, брой 4 от 5 януари 1875)

От подобна позиция Ботев отправя и многобройните си критики към цариградските вестникари, които, в неговите очи, са склонни към компромиси с османската власт и Вселенската патриаршия. Не винаги и не всички негови обвинения към тях са справедливи и основателни.

Идеи за литературата

Особен интерес представляват литературно-критическите идеи на Ботев, пряко формулирани в статиите му и в често язвителните му кратки бележки за новопоявили се издания. И тук той е радикален и категоричен.

В предосвобожденската епоха се разгръщат разгорещени спорове по по-общи въпроси – за преводите и това, което днес се определя като популярна литература, за театъра, за фолклора, за конкретни творби – „Иванко“, „Не пей ми се“, Пърличевия превод на „Илиада“ и др. В тези спорове се очертават някои **критически стратегии** – класицистично, прагматично и утилитарно отношение към литературата. Всяка от тях изгражда някаква своя специфична риторика и аргументация, своя визия за българската литература, за нейния и за универсалния литературен канон. Всяка от стратегиите има своите продължения в по-ново време, в известен смисъл – дори и днес.

Класицистичното, или академично, отношение настоява за усвояване на някакви утвърдени ценности от миналото. То предполага наличието на универсален европейски канон и не допуска възможността вече да съществуват български „канонични“ произведения, може би ако се изключи средновековната литература. Подобно мислене през Възраждането като че ли е най-силно сред университетските възни-

таници, които в голямата си част са следвали в Русия. Класицистичното отношение се проявява в най-чист вид в прочутата статия „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“ на Нешо Бончев, както и в критическите публикации на Васил Друмев. Тази стратегия е най-близка на „Периодическо списание“.

Прагматичното отношение към литературата приема, че критиците трябва да се съобразяват с реалностите в българската култура, и започва да гради свой канон, който да допълва универсалния европейски канон, виждан по по-различен начин от классицистичната тенденция. Прагматичното отношение е характерно за възрожденците, които се формират и живеят в границите на империята, и особено за цариградския кръг. Централно място в него заема П. Р. Славейков – един от активните предосвобожденски критици, който не само рецензира книги и представя наши и чужди автори, но и се насочва към по-обща проблеми. По правило носителите на прагматичния подход към литературата са свързани по-скоро с гръцката, френската и българската образователна традиция.

Утилитарната, по-точно **радикалната** тенденция желае бързо да промени реалности чрез насочване към актуалното и директно полезното и сякаш проблематизира съществуването на траен канон, бил той универсален или национален. Утилитарният подход е типичен в най-голяма степен за емигрантите във Влашко – Каравелов, Ботев – оформили се като литератори пак в Русия, но изпитали по-силно въздействие не от университетските, а от либералните кръгове. Отлична илюстрация на този подход е една често цитирана фраза на Ботев:

За француския народ могат да бъдат „полезни и поучителни“ романите даже на Пол-де-Кока, а за нас не ще да има смисъл даже и Гетевия „Фауст“. („Знаме“, г. I, брой 12 от 28 март 1875)

Следва пояснението: „нам е потребна преди всичко „азбуката“ с нейното най-ново и най-лесно преподаване“. Очевидно тук се отрича съществуването на какъвто и да е идеален ред, който има смисъл „за нас“, бил той „класичен“ („Фауст“) или по-съвременен, по-прагматичен (Пол дьо Кок).

Литературно-критическите текстове на Ботев трябва да бъдат четени успоредно с поезията му. Тя е безспорен връх и категорично се отличава от стиховете на съвременниците му. Същевременно изследователите откриват редица приемствени връзки, при това не само с бунтовно настроените поети като Раковски, Чинтулов и Каравелов, но и със стихотворци, които не участват пряко в борбата, като Васил Попович, Димитър Великсин, Райко Жинзифов, а дори и Кръстьо Пишурка, за когото Ботев доста язвително подхвърля:

Защо не съм и аз поет,
поет като Пишурката?
Ех, че ода бих направил
на баба си на хурката!

Жанрове

Възрожденският печат вече е изградил доста широка жанрова система – от *дописката*, обикновено под формата на *писмо*, до различните разновидности на *статията* – уводна, обзорна, полемична. Появяват се *пътетписи*, *спомени* и *мемоари*. От една страна, жанровете следват познати чужди образци, от друга – са определени от конкретни нужди на българското общество и на периодичните издания. Особено голямо е жанровото разнообразие в хумористичните и сатиричните издания. Характерен жанр на възрожденската публицистика е *фейлетонът*. Негов създател у нас е П. Р. Славейков, а сред майсторите му са Войников, Каравелов и Ботев. Големите майстори на възрожденското слово като П. Р. Славейков и Христо Ботев умело пародират всевъзможни словесни по-стари форми – от народната песен и гатанката, през гатателните книги, до учебниците – всичко може да се превърне в средство за предаване на авторовите идеи.

В Ботевата проза се откриват основните публицистични жанрове, характерни за неговото време – статията, *фейлетонът*, *прегледът*, *дописката*, *репликата*. Уводните му статии – най-яркият пример е

„Наместо програма“ от първия брой на „Дума на българските емигранти“ – са сред най-високите образци на българската журналистика. Написани ударно, те открито заявяват позицията на автора и печелят читателите си (главно революционната емиграция) с мощния си патос. В по-разгърнатите обзорни статии, които обикновено са и полемични, Ботев аргументира своите идеи с исторически и съвременни примери, търси по-широкия контекст на разглежданите явления, като остава верен на открито заявените си пристрастия. Както и в поезията („На прощаване в 1868 г.“), Ботев силно люби и мрази.

Особен случай представляват *дописките* на Ботев. Той практически не пише дописки от свое име, обикновено те предават прочетено от други вестници или устни разкази на свидетели. Поради острите критики към властите имената на тези свидетели не са посочвани (това е практика за тогавашната преса, в която информацията са подписвани с псевдоними от типа на „Един българин“, „Пътник“ и пр.). Писмените дописки от страната трудно и рядко достигат до емигрантските издания. В писмо до Иван Драсов от 20 януари 1875 г. Ботев споделя: „Отсреща ми се обещаха да ми намерят един или двама дописници, но – нищо. Мълчат си хората“. При тези условия той решително преработва и допълва получените сведения и пространно ги коментира. Това е основанието те да се разглеждат като негови творби и да се включват в изданията на съчиненията му.

Ботев е майстор на фейлетона, който по негово време вече има загърба си постиженията на П. Р. Славейков, Добри Войников, Любен Каравелов. Неговите фейлетони и до днес са образци в жанра. В тях въображението на поета рисува невероятни картини, в които реални лица и събития са примесени със съновидения („Политическа зима“, „Тая ноц сънувах“) или дори с „Послания от небето“. Редом с тях могат да се поставят и по-традиционните фейлетони „Длъжностите на писателите и журналистите“, „Хайде на изложбата!“, „Долапът“... В някои от тях („О, tempora! О, mores!“) отсъства обичайният сюжет, представянето на някакво събитие или персонаж.

Възрожденските фейлетони поставят въпроса за трудностите при разграничаването между литературата и публицистиката. Тази граница не е винаги ясна и при литературата от по-ново време, българска и чужда. Литературната история разглежда най-добрите образци на жанра като пълноценни литературни творби. Някои от изследовате-

лите определят отделни Ботеви творби, на първо място „Примери от турското правосъдие“ и „Това ви чака“, като разкази.

* * *

Настоящото издание си поставя за цел да представи на една по-широка публика прозата на Ботев. То не е изчерпателно, не обхваща всичко, което Ботев е публикувал. Стремешът е да се включи цялата палитра от проблеми, към които се насочва в прозата си големият поет, както и да се представят различните жанрови и стилистични насоки в творчеството му. За разлика от традиционното представяне, което следва жанровете, които са гонякъде изкуствено добавени от изследователите, тук подреждането е по хронологията на написването на творбите. Стремешът е да се изгради по-пълна представа за мисленето на Ботев и неговото развитие, колкото и кратко да е отреденото му време. Това доведе и до вмъкване на сатиричните текстове от „Будилник“ между статиите му в „Независимост“, както и до други особености в подредбата, които може да изненадат читателите. Впрочем за развитие в публицистиката на Ботев трябва да се говори твърде предпазливо – той започва пътя си на вестникар с някои от най-ярките и най-майсторските си творби – „Наместо програма“, „Народът – вчера, днес и утре“, „Смешен плач“, „Петрушан“...

Езикът на Ботев е по-близък до днешния в сравнение с неговите съвременници, дори и с Каравелов, с когото ги свързват много неща, включително и представите за езика. Все пак времето тече и за век и половина езикът се развива. Налага се изданията на авторите от миналото да се представят в разбираема за днешните читатели форма. Всички текстове в изданието са нормализирани според съвременния правопис, като с някои незначителни промени се следват вариантите, познати от предишните издания. Запазени са всички особености на текста, осъвременена е графиката (ѣ, ѝ са заменени със съвременните им съответствия), отпаднали са буквите ъ и ъ в края на думите, пунктуацията е според днешната норма. Правописът следва Ботевия, като са осъвременени някои негови особености – мн. ч. на -е (*българе, ходиле*), някои местоимения (*ма, та, са*) и гр. Запазено е и Ботевото използване на пълен и кратък член. Повечето съкращения са разгърнати, като добавеното е отбелязано с []. По традиция в [] са въведени взети от

предишните издания заглавия на неозаглавените от Ботев текстове. Основен принцип при това издание е да се избягват различията в езика с утвърдените вече текстове на автора.

Основната част от текстовете са публикувани според нормализацията, направена в двутомното издание от 1986 г. (Христо Ботев, Съчинения. Съставителство и редакция Цвета Унджиева, Николай Жечев. Т. 1 – 2, София: Български писател, 1986). То, от своя страна, се опира на стореното в по-ранните издания. Някои от текстовете, които не се откриват в двутомното издание, са предадени по тритомното издание от 1976 г. (Христо Ботев, Събрани съчинения в три тома. Том 1 – 3. София: Български писател, 1976). В немалко случаи текстовете от двете издания са сравнявани, като тук са избирани вариантите, които избягват някакви технически неточности.

Статиите и фейлетоните на Ботев предполагат и немалко пояснения за споменатите лица и събития, както и за използваните думи и изрази на други езици, предимно турски и руски. Затова тук бе избран следният модел: всеки текст е последван от максимално сбит коментар, чуждите изрази са преведени под линия при първата им поява, а имената на съвременници и чужди исторически личности, както и на периодични издания, са пояснени в общ именован показалец. Навсякъде са използвани коментарите към предишни издания, както и наблюдения на много изследователи на Ботевото дело. Всички бележки след текста и в показалеца са пределно лаконични и информационни, всякакви оценъчни елементи са съзнателно избягвани.

Николай Аретов

Наместо програма

Една от най-главните причини за неуспеха на нашите вестници, особено на тия, що са се издавали и издават отсам Дунава, е и тая, дето между програмата и съдържанието на всеки почти вестник, между обещанията и изпълнението на редакторите почти всякога е имало такава разлика, каквато има между мохамеданския *рай* и християнската *мъка*. Нашите редактори в програмите си обещаваха са златни гори на читателите си, но тутакси след тези обещания, след тези сладки и медени, вестникът им замязва на голо поле без цел, без характер, на кое наместо обещаните гори читателят вижда някакви си тръни, случайно накачени с безцветни групи от разни материци, приготвени за греха на оголелия народ. И робът, който чака да му покажат враговете на неговото нравствено и политическо освобождение, да види помощ във вековната си инстинктивна борба срещу тях, вижда само пилинките¹ в очите си увеличени в куб и квадрат, а горите, що тежат на плещите му и възпират дишането му, означени с едни само точици. Тъй едни от враговете му се потулиха, други оставиха, а трети се дору показаха за негови приятели – за патриоти. Такъв е бил Всеобщият български вестник, който отначало докрай беше орган на някакви си *млади* чорбаджии; такъв стана Вестникът на волните българи, който избръщолели най-сериозната страна на политическия ни въпрос с устата на един луд Див Дядо; такъв е и сега недоносеният изтърсак на нашите двигатели на пищеварението² – политическия и книжовен вестник „Отечество“.

Този триумвират, който искаше да представя уж мненията и стремленията емиграционни, падна именно затова, защото нямаше нищо общо с емиграцията: първият бягаше от нея, вторият се смееше и подиграваше, а третият от височината на чорбаджилъка си дълбоко я презираше и презира, и всичко това ставаше от туй, че те служеха на някакви си партидки, кои нито народа познаваха, нито пък народът тях. Всяка от тях викаше, крещеше и проповядваше свобода, всяка насърчаше войводите и емигрантите и в същото време всички бягаха и

¹ Прашинките.

² Храносмилане.

никому ръка не подаваха; тъй щото гумата „хъш“ беше станала гума за укор, за презрение, за недоверие, та тези, що имаха злочестината да я носят, теглеха крайни нужди, като не намираха нийде място за работа, или ако и да намираха, то със сигоранца, че трудът ще им е изяден...

Но „Народност“ и „Дунавска зора“ умряха и погребяха се в самите си идеи, а „Отечество“, ако и да не е още погребано, за кое трябва да благодарим влиятелните си агенти, кои, по низкопоклонничество към патроните му, изпълъгали са свят простаци, за да му съберат няколкостотин абонати – но и то е отдавна вече умряло и неговата мъчителна смърт е отвратителната категория, в която се намират „Право“ и „Турция“.

За да не падне и нашата „Дума“, ако ще би и в категорията на споменатите блаженопочивши *средновекови рицари*, ний ще се въздържим от всякакви обещания и като мислим, че съдържанието на първите два-три броя от вестника ни ще обясни и програмата му, възпираме се само да кажем нещо върху названието му – *Дума на българските емигранти*.

На последната нова емиграция, която от ген на ген се умножава с бежанци и изгнаници от вси слоеве на нашия народ, ний гледаме като на пръв граничен камък, който се хвърли сред пладния връх голата тиква на тиранина, като на същ народен протест против общественото му положение между народите – дору и повече, нашият емигрант, като прав³ и законен наследник на класическия ни хайдутин, приел и опазил е завещаната борба с всичките му социални стремления, които са едни от най-хубавите черти на народния ни характер. Полякът люби и пролива кръвта си за всичко, що е полско, що говори езикът му – за магнати, за шляхта, за езуити. Българинът, напротив, каквато омраза храни против турчина, такава (може и по-дълбока, като е по-вета) и към чорбаджията и духовенството, тази непорината византийска воня, която продаде и съсипа народа, а днес носи на шия ключовете на неговите окови.

Който иска да се увери в това, нека вникне в смисъла на нашия хайдушки епос, нека припомни шопското, браилското и Дядовото-Николово въстание; за нас са доста отношенията на чорбаджийството отвъд и отсам Дунава към днешната емиграция и онези на народа, и обратно. С какви трепетни надежди, с каква трогателна гордост

³Пряк.

се отзовава бедният народ към своите си прокудени синове и каква антипатия показват неговите изедници – чорбаджиите и по-горното духовенство!

Сами сме били свидетели и сами на себе си сме изпитали това като пропагандист отвъд и емигрантин отсам Дунава... И то само ний ли? Колко други злочести проповедници се продадоха от тези народни пиявици, и колко други се укрива и крият в народа! А тука, тука не направиха ли ни вагабонти, шарлатани, чапкъни и всичко, що може да излезе из устата на едни баснословни невежи, каквито са нашите чорбаджии? Или бяхме глухи и слепи, та не видяхме техния пръст и в несполуката на Петрушанското събитие, и на решителните приготовления на Желя и Филипа Тотя. Нека ни възрази някой на това, с фактове, с живи фактове ще му избодем очите и ще му докажем, че несполуката ни не бе, че идеята за освобождение не е развита у народа, както мислят *Ивановци* и *Стояновци*, а частните тези ненародни препятствия. Собствено идеята за освобождение не е никога угасвала у народа и ако неговата емиграция днес за днес приутихна, то тя не е умряла и не спи, а се е сложила да си почине и отдъхне от несполуки и изново, с нови сили да се залови за работа и приготви за удари.

Ето с какви убеждения, с какви надежди и мисли ний разкриваме уста и викаме пред грозния час всеки емигрантин, всяка благородна душа, всеки свестен българин, кой е оставил бащино огнище не за да промени едно робство на друго; викаме ги да издумама всичко, що се е набрало в гърди в тези злочести четири години, да повдигнем въпроса на нравствено-политическата свобода и да се откликнем на страждущия народ, който зад расата и калимавката посяга връх чалмата на босфорския болван⁴ и гледа да ритне и едното, и другото. Откъм Дунава, белия Дунав, е чакал той някога си своите освободители от византийско иго, към Дунава и сега обръща очи! Затова ний трябва да се сплотим, да мислим, да гудаме и да работим! Пък ако е имало досега ръка, коя да ни отбий или възпре ударите, то къса ще е вече да ни затули устата и прекъсне гудамата...

И глас искрен благороден
в сърца отзив ще намери,

⁴ Гуднак (руски).

той е станал глас народен,
та врагът ще потрепери!...

[„Дума на българските емигранти“,
г. I, брой 1 от 10 юни 1871]

Бележки

Програмна статия на вестник „Дума“, а и на публицистиката на Ботев като цяло.

Всеобщият български вестник – „Народност“ (1867 – 1869), издаван от Иван Касабов.

Вестникът на волните българи – „Дунавска зора“ (1867 – 1870), издаван от Добри Войников, който използва псевдонима Див Дяго.

Шопското, Браилското и Дяговото-Николово въстание – неуспешният опит за въстание в Нишко (1841); Браилските бунтове (1841 – 1843), организатор на втория е Георги Раковски; действията на четата на Никола Филиповски (Дяго Никола) в Търновско през 1856 г. Дяго Никола участва и в Третия браилски бунт.

Петрушанското събитие – четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868), която тръгва от румънското село Петрушан.

Примери от турското правосъдие

(Из „Пътни записки“)

Трай, душо, черней, кожо!

... То беше село Калофер. Тъжни спомени нахлуха в главата ми, щом превалих бауря и видях онез хубави къщи и черкови, през кои като змия се измича бистрата Тунджа. Тук е, рекох, тя, мойта изгора, тук са и моите Лефтерови другари, с кои прекарах 5 – 6 месеца най-светли дни в живота си и запознах отблизо Калофер, моя „алтън⁵ Калофер“, който роди в мене страстна любов, коя тъй рано загина, и дълбока омраза, коя ще ме придружи до гроба... В Калофер познах аз чорбаджията и сиромаша, турчина и народа.

Такива чувства изпитах, кога влизах и в родното си село Осен, до Вратца, но там аз колкото седях, със злобен смях повтарях думите: *Сен кардаш, бен кардаш*⁶ – думи на крадливите черкези към врачанския управител. Да начнем от смеха.

– Как е бе, попе? Найдохте ли кравите? – попитах аз попа от наше село.

– Найдохме ги, ала защо е? По-добре да ги не бяха нашли.

– Оти бе, попе? Я кажи ми, де ги найдохте?

– Божа работа – рече попа и се прекръсти. – Лоши псета, подгонихме ги от чердата и след тях, след тях чак до селото. Тамам да ги стигнем, ето и други по-лоши излязоха из селото, поеха кравето, а нам обърнаха пушките. Ний се вратихме, та зехме един жандармин и с него влязохме в селото да търсим. Обърнахме света, нищо не найдохме. Върнахме се в механата да си починем и сръбнем – ето ти едно голо, сухо и черно като ръжен, ту се покаже на вратата, ту се скрие. Механджията го попита що чака, а то каза, че знае де са кравето, но, ако му дадем 200 гр, ще каже. Дадохме пари на механджията и псето ни заведе на един воден яз, показа с пръст и побягна. Пуснахме яза и – що да видим? Пове-

⁵ Злато, златен.

⁶ Ти си брат, аз съм брат.

че от 50 говежди кожи, ушици на тулуми⁷, пълни със сякакво захере⁸ и бакър; какво нямаше? Масло, сирене, мед, маслини, брашно, ориз – всичко, и нашите крави, и те насолени в тулуми. Оттамо скочихме в село, вързахме черкезите и със захерето хайде у Враца. Каймакаминът, като видя таквоз чудо, хареса сичко (захерето и бакъра); затуй затвори селяните, че без хюкюмата⁹ вързали царски хора и развалили чужди яз, а черкезите тегли да съди. Гяволите не знаят бѣкал турски, а научили: „Сен кардаш, бен кардаш“, та като казаха тези гуми на каймакамина¹⁰, он се хошландиса¹¹, засмя и рече: „Бракън шу кьонеклер гитсинлер“¹². Тях пустиха, а вашите селяни лежат у затвор да платят 500 гроша за яза и 500 *джиза нахти*¹³, та с онези 200 = 1200. А за кражбата искаха испати¹⁴ да се закълнат, че е наша, а сега и тях не щат, че от захерето и бакъра нищо не оста. Па остави кравето, че ще идат и воловето...

– Тъй, попе, тъй! Но ти не учи народа само на пост и молитва, а как да се избавя от тези *псета* и техни *братя* каймаками, паши, мюджори и ага. Той и тъй сѣ праз и ряпа яде и ти за царя се молиш, а тези *псета* и деца та ви ще изядат...

... Умислен влизал в Калофер, но сърцето ми тупаше силно и аз горях от нетърпение да се срещна с някого от другарите си, да го питам и разпитам: кой де е, кой как е, как са агите, де убиха Лефтера, де е Добри – за всичко, що ме интересуваше. Но трябваше да чакам ноцта – и не дочаках я!

Шом влязох в хана, пред очите ми се представи страшно зрелище: жени, деца и девойки пишяха, мъже се лутаха насам-нататък – едни купуваха хляб, вино, наденици, други с дискус събираха пари между народа; заптиета се смееха, псуваха и със сопи пъдеха народа, ала всяко се тълпеше, всяко искаше да види. Тука майка се разделя със син, жена с мъж, сестра с брат, деца дребни с бащица и всяко думаше: жива раздяла! Жива раздяла! Прощавай, синко, прощавай, татко, прощавай, бате, чичо, вуйчо – прощавайте!... Други гласове тъжни, но твърди, отговаряха: виий прощавайте! Господ да прости!

⁷ Ограна като торба животинска кожа; търбух, шкембе.

⁸ Зърнени храни.

⁹ Правителството.

¹⁰ Управител на околия.

¹¹ Стана му приятно.

¹² Оставете тези кучета да си отидат.

¹³ Глоба.

¹⁴ Доказателства.

И синджири грънкаха из народа...

След малко викът поутихна, народът насяда наоколо по земята и аз можах да видя кои бяха причина на тази смутня. 10-ина души, навързани на верига, почернели от бой и мъки, насядаха окол прощална народна трапеза и тъжно, мрачно обръщаха очи към народа, който лееше вече безмолвни сълзи, горещи сълзи и глухо, но дълбоко въздишаше. Трапезата и виното съживи злочестите, начна се говор, запитвания, оплаквания, и всичко скръбно, мрачно и жално. Но ето кърсердаря¹⁵, ето още жангарми; те грозно изледаха народа, грубо закрепяха и подкараха вързаните. Пак викна народът, пак писнаха жени и деца, пак сълзи, пак прегръщания, прощавания, и прощавания тежки, святи, искрени...

Но кои бяха тези злочести, като зверове заковани в жезла? О, един техен поглед, една тяхна дума, и госта беше. Другарите ми, наши другари, братя! Хайдуги, народни хайдуги! Мъчно посрещнах техните погледи, ала погледа на едного прониза ме в сърцето и сълза след сълза покапаха по гърдите ми, Никола Дели-Стоянов, болен от треска, осакатял от бой и просветнал от мъки и страдания, качваха го в талига, а той, като метна поглед към народа, който поглед срещнах и аз – извика: „Предатели ме изядоха, майко!“.

С безкрайна скръб, со страшна злоба в гърди влязох в стаята си и се залепих за прозореца. Насреща по кафенетата чорбаджии играяха на табла и книги¹⁶; други с жените си отиваха на разход и весело разговаряха; черкова клепеше и викаше народа на молитва... – А аз – в главата ми се въртяха страшни мисли – и думам си: пролели ли са те, пролял ли съм аз и ще пролея ли толкова кърви, колкото сълзи проля днес невинния народ?..

Бедния народ! Проклети да са предатели, проклет да е всеки тиранин, помазаник божи!..

На другия ден аз бях вече в Пловдив и ето що можах да науча за тях, що зная и що мога подели с вас, братя емигранти.

За да говорим за четата на Добря войвода и за улавянето на някои от гружината му, ний трябва да се върнем да кажем нещо за Калофер, отдето е била тази гружина, и да видим де са били причините, кои са подбудили тези момци на хайдутлук.

Надали има град или село, дето своеволието на чорбаджиите да се е развило дотолкова, както в Калофер. В него, освен мюдюрин и някол-

¹⁵ Началник на полската стража.

¹⁶ На книги – на карти.

ко заптици, други турци няма, и всичкото зло, всичкото тиранство е предоставено на самите чорбаджии, които са и агенти, и ортаци на правителството.

Преди 10 – 12 години правителството в Пловдив тайно беше подигнало селата окол Калофер да отнемат мерата, коя с фермани е потвърдявана от самите султани за калоферска, и читаците напушаха говедата си, попълниха до самия Калофер и с оръжие не пушаха никого да ги изгони. Калоферските чорбаджии това и чакаха. Те възпряха сиромасите да идат да си отърват мерата тъй, както им я отнеха читаците¹⁷, и отидоха в Пловдив, та „отвориха давия“¹⁸, коя трая до оназ година и струва на Калофер повече от 500 хил. гр., от кои половината глътнаха самите чорбаджии, а половината пловдивските аги и молли¹⁹. И ето как ставаше това: годеше пролет, читаците напушат говедата си в мерата, чорбаджиите тичат в Пловдив и там лежат като магарета по ханицата, пият, ядат и пълнят кесии на агите, годе извадят едно емирнаме²⁰, и ето ги, като се опасе вече тревата, че идат и с емирнамето показват и 50 – 60 х. гр. разноски, кои и разхвърлят по сиромашта като правителствен данък. Тъй се повтаряше всяка пролет – всяка пролет купуваше Калофер своята мера от правителството, а тя се пасеше сè от турски говеда.

Не можа вече да търпи народът! Дотегна на сиромаси! Жени вдовици, кои на гръб носят дърва да се греят зимъс и цял ден въртят чекръка и вретеното да изкарат 3 гроша на неделя да прехранят децата си, а 300 в годината да платят и нахранят царя си, па ако нямат, да им продадат чергата, с коя се забиват, и медника, с кого се перат – такива сиротини повече от 25 облякоха се в козинови човали, наместо ризи, и излязоха да посрещнат Азис паша, който тогава идеше в Калофер да обиколи верната рая, и да му се оплачат. Бедните! От варварин милост искаха и викаха: „Аман²¹ от чорбаджии! Юря²² от данъци!“. И сълзи като град мечеха от очите им... Но Азис паша любил спокойствие; той повеля на калоферския ага да удовлетвори и успокои злочестите немирници всяка с по 25 тоеги, кои се удариха сред село по голи тела,

¹⁷ Турци (обидно).

¹⁸ Съдебно дело.

¹⁹ Ислямски съдия духовник.

²⁰ Писмена заповед.

²¹ Израз на госада.

²² До гуша.

а той сам замина след два дни с 15 х. гр. чорбаджийска благодарност, от които грошове сè са се паднали макар по 15 гр. на всяка от битите жени – но не да земат, а да платят...

Пловдивския сатрап отиде и по-нататък. Калоферци бяха си хванали мераджии²³, кои с оръжие ходеха да пазят мерата, и пазеха я, разбира се, като своя. На едно място, дето читаците си били напущали говедата, доходя един от тези мераджии на име Стайку Говедарят, за да им изгони говедата, и един от читаците скритом замахва с брадва и го удря, та му раздробява рамото. Стайку, като левичар, дръпва пищова с другата си ръка, гръмва и едного убива, а другиго наранява. Другарите на Стайка достигат и го избавят. Какъв крясък вдигна тогава пловдивският правосъдник, който сам беше позволил на тези мераджии да носят оръжие!! Стайка, сакал и болен, осъдиха на затвор, другарите му с главатарят им Димитрото изгониха из Калофер, а на читаците дадоха пълна свобода да мъстят за кръв и правят каквото щат със сиромашките ниви. Стайку, вече виноват, че не се остави да го съсекат, и Димитрото, че пред очите и по повелението на сам Азис паша влезе в огъня, та улови прочутия турски разбойник Гемиджият, от когото пищеше цяло Казанлъшко. – Ами сиромашките ниви и кръвта на невинни хора що бяха виновати?

О, сатрапи! Сатрапи!

Още по-голямо правосъдие показва пловдивското правителство към Гемиджият и Ташчиоглар, тези турски бабаити²⁴, кои върлуваха повече от 10-ина години из Казанлъшко като разбойници, а днес като кърсердари. Не можеше човек да мине между Казанлък и Калофер и да не бъде обран или убит. Само ний можем насчети повече от 30 души убити, заклани и горени на огън, а обрани – това по-добре знаят турските забити²⁵ и чорбаджиите Груйоглу (пукнал от пиянство) от Казанлък и Пюмюш-Герданът от Пловдив, кои бяха и ортаци, и защитници на тези *орман туджарларъ*²⁶.

Много пъти се оплакваша селата от злодействата на тези бабаити, много пъти ходиха в Пловдив, както се казва, ризата да си дернат на тялото от тегло, а правителството или си правеше оглушки, или викнеше разбойниците, та ги подържи 2 – 3 месеца затворени, и пак с

²³ Пазач на мерата (необработвана земя, пасище).

²⁴ Мъжаги, юначаги.

²⁵ Офицери.

²⁶ Горски търговци, в смисъл на обирници.

нови инструкции пуцаше на обира и убийства. Във времето на разпратта за мерата между Калофер и селата злодействата бяха достигнали готам, щото човек не можеше из къщи да излезе. Правителството се видя в чудо от оплаквания и издаде *илям*²⁷ за убиването на Ташчиоглар. Но какъв беше тоя илям и какво значение имà?

Проводи ли правителството своите кърсердари, вдигна ли и потери да ги гонят, както вдигна сичките турски села в 1866 г. против Желя войвода, който ходеше не за пари, не за бунт, а да чисти Балкана от такива злодейци като Гемиджията и Ташчиоглар? „Който се наема, нека ги убий“ – казваше правителството, а в същото време, като видя, че се убиха синът на Ташчията и едно циганче негов гругар, гуди Гюмюш-Герданът да се моли, за да се опростят тези *невинни* хорица, кои преди един месец бяха опекли 16-годишното момче на един селянин от Обчилари. – Гюмюш-Герданът ги измоли, и Ташчийските, от злодейци осъдени на смърт, станаха кърски заптии! Какво беше тогава на онез българи, кои гонеха и убиха синът на „кър-сердаря“?..

Но таква е турското правителство, такъв е неговът закон не само в Пловдив, но и в самия Цариград! Лесно прави разбойника чиновник, а мирния жител – разбойник.

Да додем в Калофер при четата на Добря войвода.

Добри, копривцинец, от четата на Ангел войвода, бил е 7 – 8 години байряктар на Лефтеря в Анагол, четата на когото се състоеше повече от калоферци, кои ходят в Цариград на работа. Както Ангел и Лефтер, тъй и Добри бяха от онез класически хайдутти, в кои се явява животът на народ поробен със сичките отменъци на характера му, на обстоятелствата, и кои учудват ни с добрини, учудват и със злини. Те ходеха хайдутти, както казват турците, за *нам* – за да покажат своето поетическо мъжество пред рода и врага и да отвърщат за обиди, сторени тям или на сюрмаси от турци и чорбаджи; затуй в техния живот няма нищо таква, кое би могъл да осъди човек по каквато ще би логика.

И тримата сме виждали, и ни в едного не забележихме онуй низко зверство, кое се проявява в сичките движения на турския злодеец – и в тримата видяхме благороден характер и пълно съзнание на скрита сила.

Такъв беше Добри.

След убиването на Ангела в 62 год. и на Лефтера в 68, Добри, гонен отвред, доде в Калофер при някои от гругарите си и се кри цяла зима. На пролетта излезе с гругина.

²⁷ Съдебно решение.